

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXIX
2023

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași),
Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely
(Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași),
Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al
Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române
(Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Antal Lukács (București), Ion
Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra),
Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în
exclusivitate autorilor.

Coperta I: Constantin Diamandi, ministru plenipotențiar al României la Paris,
sosind la Palatul Élysée (L'illustration, 8 ianuarie 1927, imagine din col. Adrian-
Bogdan Ceobanu)

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Ana Honcu, <i>Initiative édititaire des femmes dans les provinces de Dacie et Mésie Inférieure (Ier-IIIe siècles apr. J.-C.)</i>	7
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, <i>New data on the salt resources from Ocna Dejului-Sic-Cojocna-Gherla area in Roman Dacia</i>	19
Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, <i>Moartea „ducelui Valahiei”: situația din Moldova în informațiile Casei de Habsburg din vara anului 1496</i>	27
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebellion and Peace: The paths for conflict resolution in Huguenot and Catholic propaganda during the French Wars of Religion</i>	33
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Mormintele Cantacuzinilor moldoveni (secolele XVII-XIX)</i>	55
Ștefan Lemny, <i>Istoria ca o poveste: Istoria Imperiului Otoman de Cantemir</i>	83
Petronel Zahariuc, <i>Contribuții la istoria familiei Balș în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, după testamente și foi de zestre</i>	95

Ștefan S. Gorovei, <i>Heraldica teritorială – manifest de putere?</i>	123
Laurențiu Rădvan, <i>Din consecințele Regulamentului Organic: înființarea Eforiei orașului Iași și alegerea primilor săi membri</i>	139
Simion Câlția, <i>Practici științifice și norme sanitare în regulamentele Laboratorului comunal chimico-bacteriologic al Bucureștiului</i>	157
Claudiu-Lucian Topor, <i>Carsten Nielsen and his “controversial” agreements in Romania (1915). Files re-opened in Nazi Germany</i>	169
Iana Bălan, <i>Ofensiva Brusilov: catalizator al negocierilor și al intrării României în război? Câteva ipoteze istoriografice</i>	191

Adrian Vițalaru, <i>Strategic interests and economic cooperation. The beginning of trade relations between Romania and Poland (1920-1921)</i>	207
Ionel Doctoru, <i>„Vrem Ambasadă la Paris!” – Demersurile autorităților române pentru modificarea statutului Legației din capitala Franței (1926)</i>	221
Daniela Popescu, <i>Educație, școli și propagandă în cadrul grupului etnic german din România (1940-1944)</i>	235
Vasile Ungureanu, <i>Le diplomate Alexandru Paleologu</i>	249
Ciprian Nițulescu, <i>Între stema regală și steaua roșie. Aspecte privind personalul diplomatic al României (1947-1952)</i>	263
Iulian Moga, <i>Mama Gabrieli, the contemporary confessor of Georgia</i>	297
Andi Mihalache, <i>Despre tăcere și noile abordări din studiile culturale</i>	311

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	339
Alexandru Vulpe, <i>Protoistoria României</i>, ediție îngrijită de Radu Băjenaru, București, Editura Academiei Române, 2020, 308 p. (Bogdan-Ștefan Novac); Irina Nemțeanu, <i>Ipostaze ale locuirii comunităților evreiești din Moldova (1775-1930)</i>, București, Editura Simetria, 2022 (Tudor Gaiță); Andreea Pop, <i>Arhitectura de veci în România. Cimitire, mausolee, edificii funerare în spațiul extracarpatic (1830-1939)</i>, București, Editura Patrimonia, 2021, 224 p. (Ioan Grămadă); <i>Servitorii Statului: funcționari, funcții și funcționarism în România modernă (1830-1948)</i>, coord. Judit Pál, Vlad Popovici, Andrei Florin Sora, Cluj-Napoca, Mega, 2022, 452 p. (Dan-Alexandru Săvoaia); <i>Elita românească și itinerariile modernității. Omagiu Profesorului Mihai Cojocariu</i>, coord. Cristian Ploscaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 555 p. (Ion Cârja); <i>Identitățile Chișinăului: Strada 31 August 1989</i>, coord. Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu, Chișinău, 2023, 249 p. (Mihai Anatolii Ciobanu); Paul Brummell, <i>Diplomatic Gifts. A History in Fifty Presents</i>, London, Hurst&Company, 2022, 423 p. (Adrian-Bogdan Ceobanu); James Stourton, <i>British Embassies. Their Diplomatic and Architectural History</i>, photographs by Luke White, London, Frances Lincoln Publishers, 2017, 352 p. (Adrian-Bogdan Ceobanu); Norman Stone, <i>Primul Război Mondial. O scurtă istorie</i>, București, Editura Litera, 2023, 256 p. (Andrei Chirilă); Diana Preston, <i>Opt zile la Ialta. Cum au configurat Churchill, Roosevelt și Stalin lumea postbelică</i>, București, Editura RAO, 2022, 473 p. (Andreea Ioana Ursulescu).	
<i>Abrevieri</i>	361

Ofensiva Brusilov: catalizator al negocierilor și al intrării României în război? Câteva ipoteze istoriografice

Gândită și pregătită timp de câteva luni, acțiunea militară rusă ce poartă numele generalului Brusilov¹ a rămas un episod semnificativ, probabil cel mai important, al armatei ruse în timpul Primului Război Mondial. Succesul ofensivei Brusilov este menționat drept unul dintre motivele ce a determinat decizia finală a României în favoarea Antantei și intrarea acesteia în război în august 1916. Însă un asemenea argument necesită o analiză temeinică a fenomenului și a contextului istoric ce a condiționat atitudinea guvernului român.

Problema cercetării ofensivei generalului Brusilov este una dinamică, atât în istoriografia occidentală, cât și în cea românească și rusă, ținând cont de importanța și impactul imediat al acesteia, dar și de elementele de noutate din punct de vedere strategic. Ulterior, „notițele” lui Brusilov au fost incluse în manualele de strategie militară folosite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. De asemenea, memoriile generalului Brusilov² au prezentat într-o notă subiectivă evenimentele din vara anului 1916, în timp ce alte lucrări descriu evenimentele atât în contextul războiului diplomatic, cât și al celui strategic. Lucrările istoricilor ruși B. P. Utkin³, A. V. Șișov⁴, I. I. Rostunov⁵, S. Semanov⁶, L. V. Vetoshnikov⁷, ale

* Doctor în Istorie, muzeograf la Muzeul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; iana.balan@uaic.ro.

¹ Generalul Alexei Alexeevici Brusilov (1853-1926), născut la Tiflis (actualul Tbilisi), a fost cavaler ofițer în armata rusă și a participat la mai multe războaie ale rușilor împotriva turcilor și japonezilor. A fost unul dintre generali care l-au convins pe țarul Nicolae al II-lea să abdice și a preluat conducerea armatei ruse în cadrul guvernului provizoriu, dar a fost schimbat în iulie 1917. A fost loial bolșevicilor și consilier în Războiul ruso-polon din 1919-1921 devenind inspector de cavalerie (*Brusilov, Aleksey Alekseevich* în Jan Palmowski, *A Dictionary of Contemporary World History: From 1900 to the Present Day*, ediția a II-a, New York, Oxford University Press, 2003, p. 87).

² *Mémoires du Général Broussilov. Guerre 1914-1918*, prefață de general Niessel, Paris, Librairie Hachette, 1929, A. A. Brusilov, *A Soldier's Note-Book, 1914-1918*, Westport, CT: Greenwood Press, 1971.

³ B. P. Utkin, *Brusilovskiy proryv* în *Pervaya Mirovaya Voyna. Prolog XX veka*, coord. V. L. Malkov, Moscova, Izdatelstvo Nauka, 1998.

⁴ A. V. Șișov, *K perelomu* în *Mirovyye voyny XX veka*, cartea I, *Pervaya Mirovaya Voyna. Istoricheskiy ocherk*, coord. V. L. Malkov, Moscova, Izdatelstvo Nauka, 2002.

celor occidentali C. Jay Smith Jr.⁸, William C. Fuller Jr.⁹, Spencer C. Tucker¹⁰, Norman Stone¹¹, descriu evenimentul din punct de vedere strategic și diplomatic. Constantin Kirițescu¹² și mareșalul Alexandru Averescu¹³ apreciază ofensiva coordonată de generalul Brusilov din perspectiva românească și a impactului ce l-a avut asupra deciziei finale luată de guvernul de la București.

Obiectivele cercetării propun analiza ipotezei conform căreia succesul ofensivei Brusilov a fost factorul esențial pentru grăbirea negocierilor executivului de la București cu aliații Antantei, respectiv intrarea României în război. Urmărim în acest studiu în ce măsură este fundamentată această ipoteză și dacă are o bază reală. Nu ne propunem analiza strategiei militare, deoarece este o prerogativă a specialiștilor în domeniu, deși nu vom evita o descriere generală a operațiunilor, ci vom analiza impactul imediat pe care l-a avut acțiunea rușilor asupra deciziei românești și dacă a existat o asemenea influență.

Ofensiva Brusilov – de la pregătire la efect

Propunerea unei ofensive ruse în 1916 a apărut în decembrie anul anterior în cadrul Conferinței interaliatelor de la Chantilly, întrunire organizată după un an devastator pentru Antanta. Sfârșitul anului 1915 regăsea aliații Antantei într-o postură dezavantajoasă, în special din perspectiva frontului balcanic, care, la acel moment, era unul favorabil Puterilor Centrale. La începutul anului 1915, armata germană avea drept obiectiv principal ocuparea Serbiei, ceea ce ar fi permis legătura directă cu Turcia. Înfrângerea Serbiei din toamna anului 1915 a dus la întărirea poziției strategice a Centralilor, înlăturând pericolul unui atac împotriva Austro-Ungariei, legătura directă cu Turcia și noile perspective ale unui război din Caucaz, în Mesopotamia și Egipt amenințând interesele britanicilor¹⁴. În același timp, înfrângerea sârbilor a adus Centralilor și o victorie diplomatică, Bulgaria fiind tot mai aproape de o alianță cu Germania. Secretarul de Stat pentru Război și ulterior premierul britanic, David Lloyd-George, a descris situația în care se aflau

⁵ I. I. Rostunov, *Russkiy front Pervoy mirovoy voyny*, Moscova, Izdatelstvo Nauka, 1976.

⁶ S. Semanov, *Brusilov*, Moscova, Izdatelstvo „Molodaya Gvardiya”, 1980.

⁷ L. V. Vetoshnikov, *Brusilovskiy proryv. Operativno-strategicheskiy ocherk*, Moscova, Gosudarstvennoye Voennoye Izdatelstvo Narkomata Oborony Soyuza SSR, 1940.

⁸ C. Jay Smith Jr., *The Russian Struggle for Power: 1914-1917. A Study of Russian Foreign Policy During the First World War*, New York, Philosophical Library, 1956.

⁹ William C. Fuller Jr., *The Eastern Front*, în *The Great War and the Twentieth Century*, eds. Jay Winter, Geoffrey Parker, Mary R. Habeck, New Heaven, Yale University Press, 2000.

¹⁰ Spencer C. Tucker, *Battles that Changed History. An Encyclopedia of World Conflict*, Santa Barbara, California, ABC-CLIO, 2011.

¹¹ Norman Stone, *The Eastern Front. 1914-1917*, Londra, Penguin Books, 1998.

¹² Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I, ediția a II-a, București, Atelierele „Cartea Românească”, 1937.

¹³ Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din războiul. 1914-1916 (Neutralitatea)*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Apollo”, 1937.

¹⁴ L. V. Vetoshnikov, *op. cit.*, p. 6.

aliații la acel moment: „Dardanelele au fost evacuate, Balcanii au trecut în mâinile Puterilor Centrale; calea spre Dunăre, spre Constantinopol și spre Marea Neagră a fost închisă definitiv; Serbia a ieșit din joc; Rusia incontrollabil se apropie de înfrângere; România este izolată. Ce strategie minunată!”¹⁵.

În acest context dificil, aliații Antantei au ajuns la concluzia că succesele Centralilor din 1915 s-au datorat liniilor interne de comunicații și respectiv capacității rapide de a transfera forțele de pe un front pe altul. Pentru a combate și a împiedica asemenea acțiuni, aliații s-au înțeles în cadrul Conferinței interaliat de la Chantilly că seria unor lovituri comune coordonate ale rușilor, francezilor și britanicilor în 1916 ar fi favorabile și ar înclina balanța în favoarea Antantei¹⁶. Astfel, Somme urma să fie un front franco-britanic, italienii trebuiau să forțeze la Isonzo, în timp ce rușii urmau să se confrunte cu germanii și austriecii pentru a împiedica relocarea acestora în vest. De asemenea, dacă inițial englezii și francezii nu dăduseră o importanță prea mare frontului balcanic, exceptând acțiunea din Gallipoli care s-a dovedit a fi un eșec, după înfrângerea Serbiei frontul balcanic avea să fie unul important¹⁷.

Pe 19 februarie/3 martie 1916, șeful misiunii militare franceze în Rusia, generalul Pau, i-a scris generalului Alexeev¹⁸ despre părerea generalului Joffre privind rolul Rusiei în ofensiva din 1916. Francezii considerau că ofensiva de la Verdun era punctul unei operațiuni decisive și aliații trebuiau să inițieze operațiuni pe propriile fronturi ca să disperseze forțele inamicului, un rol important fiind alocat frontului rus. De asemenea, în cadrul planurilor sale, comandamentul francez dădea importanță și intervenției românești de partea aliaților și speranțe mari erau asupra Rusiei. Planul francezilor, aprobat și de români, presupunea ca rușii să trimită în Basarabia 250.000 de soldați pentru asigurarea României și apoi armată rusă să se îndrepte spre Dobrogea și de acolo să înceapă o ofensivă împotriva armatei bulgaro-germane asigurând granița de sud a României și o garanție pentru armata din Salonic; direcția armatei ruse permitea României să înainteze în Transilvania și Bucovina, acolo unde erau îndreptate interesele ei naționale¹⁹. Comandamentul militar rus a fost categoric împotriva planului francez. Alexeev îi scria pe 21 februarie/5 martie 1916 ministrului rus de Externe, Serghei Sazonov²⁰, că nu poate accepta un asemenea plan, fiind mai mult o aventură, mai

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Keith Jeffery, 1916. *A Global History*, Bloomsbury, New York, 2016, p. 152.

¹⁷ L. V. Vetoshnikov, *op. cit.*, p 6-7.

¹⁸ Mihail Vasilevici Alexeev (1857-1918), general rus, considerat o persoană competentă și muncitoare, dar era mai mult un profesor decât general. În august 1915, când țarul Nicolae al II-lea a preluat funcția de comandant suprem al armatei ruse, suveranul rus l-a numit șef de personal pe Alexeev. Brusilov îl caracteriza drept „corect, bun și deștept, dar un om cu caracter slab. General, în cea mai mare parte a timpului, non-combatant, nu avea nici o idee despre soldați, deoarece în cea mai mare parte a slujbei sale a stat în cancelarii”.

¹⁹ I. I. Rostunov, *op. cit.*, p. 284.

²⁰ Serghei Dmitrievici Sazonov (29 iulie 1860-1 decembrie 1927), diplomat și om politic rus, al șaptelea ministru de externe al țarului Nicolae al II-lea. Și-a început cariera diplomatică în 1883 când

ales că 250.000 însemna 1/7 din forțele ruse și era nemulțumit că aliații puneau accent pe propriile fronturi. De asemenea, era nemulțumit că Rusia trebuia să își întindă frontul pe o lungime prea mare și chiar să își asume și pe cel Salonic, unde, la acel moment, nu era nici o speranță. Conform planului francez, Rusia trebuia să detașeze forțe de pe fronturile sale, ceea ce slăbea calea spre Moscova și Kiev, mai ales că acest plan nu asigura intervenția României²¹. Aceste neînțelegeri și atacul germanilor la Verdun în februarie 1916 au dus la o amânare a planului inițial și a urgentat cererile francezilor pentru o acțiune majoră a Armatei Ruse. Primul răspuns militar al rușilor a fost în martie 1916 la lacul Naraci/Naroci, ce a fost un dezastru complet²².

Totodată, în primăvara anului 1916 au intervenit câteva schimbări în cadrul comandamentului militar rus, ce avea să îl aducă în prim-plan pe generalul Alexei Brusilov. Acesta a fost numit, la 16/29 martie 1916, de Nicolae al II-lea șef al Armatei de sud-vest. Această armată reprezenta o forță majoră, iar numirea lui Brusilov a fost recomandată de respectul de care acesta se bucura în rândul soldaților ruși, experiența (46 de ani) în acțiunile de pe front, în manevrele militare ale armatei, iar în timpul Marelui Război s-a remarcat ca un bun comandant²³. Prin noua numire îl înlocuia pe generalul Nicolai Ivanov²⁴, iar pe 1/14 aprilie a propus Stavkăi planul unei ofensive care a distrus în mare parte capacitatea militară a armatei habsburgice, dar a pus și presiuni asupra Imperiului Rus²⁵.

Brusilov a gândit ofensiva cu noi metode strategice și drept urmare a fost tratat superficial de generalul Alexeev. Astfel, Brusilov avea să lupte nu doar cu planul unei noi operațiuni, dar și cu proprii superiori pentru a-și apăra tacticile inovative. Chiar dacă aceste tactici s-au materializat prin rezultate excelente, Brusilov nu a fost susținut substanțial, ceea ce s-a văzut la sfârșitul ofensivei, acesta având proviziile și forțele epuizate²⁶.

a fost primit în cancelaria Ministerului Afacerilor de Externe. În 1894 a fost numit secretarul misiunii ruse la Vatican, iar în septembrie 1910 ajungea de ministru de externe. Sazonov a urmărit întărirea poziției Rusiei în Orientul Îndepărtat, iar pe plan european a urmărit întărirea relației cu Franța, a făcut și vizite în Marea Britanie, dar nu a reușit să obțină prea mult de la aceștia. (V. V. Pokhlebkin, *Vneshnyaya politika Rusi, Rossii i SSSR za 1000 let v imenakh, datakh i faktakh. Spravochnik*, Vypusk I: *Vedomstva vneshney politiki i ikh rukovoditeli*, Moscova, Izdatelstvo „Mezhdunarodnyye otnosheniya”, 1992, p. 232-233). N. V. Savitch, un contemporan al lui Sazonov îl descria ca fiind „plăpând, slab fizic cu o voce joasă, fără un ton ferm de comandă, o persoană care își alegea cu grijă cuvintele și își prezenta ideile intenționat vag, ideile sale erau ca ale predecesorului său, dar discursul său era lipsit de încredere”. (Marina Soroka, *Britain, Russia, and the Road to the First World War: The Fateful Embassy of Count Alexandr Benkendorff (1903-1916)*, Surrey, Ashgate, 2011, p. 202-204).

²¹ I. I. Rostunov, *op. cit.*, p. 284-285.

²² Keith Jeffery, *op. cit.*, p. 153.

²³ B. P. Utkin, *op. cit.*, p. 627-628.

²⁴ Nicolai Ivanov (1859-1919) a fost general rus, comandant al Armatei de sud-vest în Primul Război Mondial de pe 19 iulie/1 august 1914 până pe 16/29 martie 1916.

²⁵ Keith Jeffery, *op. cit.*, p. 153.

²⁶ Joshua Sanborn, *The Russian Empire in Empires at War. 1911-1923*, eds. Robert Gerwarth, Erez Manela, Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 98-99.

Generalul Brusilov avea planul ofensivei pregătit încă de la 10/23 mai 1916 și insista să înceapă cât mai repede²⁷. Planul său prevedea o ofensivă pe aproape 400 de kilometri cu patru armate, cu tranșee de atac peste tot, dar nu a primit forțe suplimentare. Planul nu prevedea puncte speciale de concentrare, dar viza câteva puncte de atac, de exemplu spre Luțk, pentru a amenința Lembergul și Bucovina. Brusilov a propus ofensiva pe toate fronturile pentru a nu permite inamicilor posibilitatea să își concentreze rezervele într-un singur loc²⁸. Planul comun al aliaților pentru această ofensivă prevedea chiar întârzierea ei până pe 2/15 iunie. Generalul Joffre urma să atace germanii pe Somme, cu scopul de a diminua presiunile Centralilor asupra Verdunului, însă înfrângerile italienilor la Trentino au făcut ca ofensiva să înceapă mai devreme. Stavka a decis să întârzie atacul, deoarece nu coincidea cu atacul decisiv pe toate fronturile. S-a decis să se atace orașul Kovel, dar Brusilov s-a opus, deoarece un asemenea plan ar fi divizat linia fronturilor de sud și de sud-est de care inamicul ar fi putut să profite²⁹.

Ideea unei asemenea acțiuni ofensive de amploare avea să provoace discuții privind oportunitatea și succesul ei. Generalii de front Alexei Evert și Alexei Kuropatkin considerau că forțele ruse erau slăbite, în timp ce generalul Brusilov și generalul Serghei Mihailovici, care era inspectorul general al artileriei, considerau opusul. Brusilov a propus atacuri simultane în diferite puncte. Părând un plan irealizabil, Stavka a acceptat cu greu propunerea lui Brusilov și a adoptat un plan unde acesta ar fi coordonat un atac spre direcția Kovel, cu sprijinirea atacurilor vizate la Lvov (Lemberg) în Galiția și Cernăuți în Bucovina. În același timp, generalul Evert trebuia să lanseze principalul drum rusesc spre Vilna. Asemenea acțiune majoră a fost de fapt în contradicție cu incapacitatea Stavkăi de a coordona manevre complexe și de a renunța la operațiunile ofensive. În același timp, alături de problemele de infrastructură și logistică, Brusilov trebuia să lupte cu problemele interpersonale și de subordonare: de la lipsa de voință a subordonaților, la dubii din partea conducerii. De exemplu, Alexeev considera planul lui Brusilov prea ambițios și prea difuz, el dorea concentrarea forțelor într-un singur loc pentru o lovitură decisivă, în timp ce Brusilov susținea planul de acțiune în mai multe puncte de atac pe un front întins pentru a face imposibilă acțiunea armatei austro-ungare de a suplimenta resursele³⁰. Generalul Alexeev nu avea încredere în metodele propuse și a dat acordul pentru ofensivă la 21 mai / 3 iunie³¹, chiar cu o zi înaintea demarării ei, ceea ce dovedește problema de comunicare din cadrul conducerii Stavkăi.

În cele două luni de pregătire, generalul Brusilov a venit cu noi metode, care nu au mai fost folosite de armata rusă. A pregătit puncte de atac pe

²⁷ C. R. M. F. Cruttwell, *A History of the Great War, 1914-1918*, ediția a II-a, Oxford, Clarendon Press, 1936, p. 285-286.

²⁸ A. V. Șișov, *op. cit.*, p. 183.

²⁹ *Ibidem*, p. 184.

³⁰ Spencer C. Tucker, *op. cit.*, p. 428.

³¹ *Ibidem*.

aproximativ 400 de km de front, în acest fel inamicul nu putea prevedea în ce loc ar putea fi următoarea lovitură³². De fapt, pregătirea frontului a fost mult mai bine organizată comparativ cu alte fronturi, iar superioritatea rușilor a fost semnificativă nu doar ca număr al soldaților, ci și ca armament³³. Pe lângă noi tranșee, au fost săpate tuneluri, a fost folosită pe larg fotografia aeriană pentru a localiza inamicul, iar greul armelor și resursele suplimentare au fost poziționate nu mai departe de doi km de front. Totodată, pregătirea a fost ținută în secret, iar aprovizionarea se făcea pe timpul nopții³⁴. De asemenea, armata rusă avea o superioritate numerică: cele patru armate din sud ale lui Brusilov (40 de infanterie și 15 de cavalerie) se aflau în fața a 49.5 divizii austro-ungare (38.5 de infanterie, două dintre ele germane, și 11 de cavalerie)³⁵, adică 600.000 împotriva a 500.000 de soldați. Acestei superiorități numerice a armatelor frontului de sud-vest nu i-ar fi fost acordată o atenție deosebită din partea Centralilor, aceștia considerând că nu ar fi contat în balanța avantajului pe front, deoarece armata țaristă a fost înfrântă în mai multe rânduri pe parcursul anului 1915³⁶.

Planul inițial al ofensivei presupunea acțiuni comune și simultane ale rușilor în puncte diferite. Însă, cererile francezilor și italienilor, care s-au blocat pe propriile fronturi, l-au determinat pe Brusilov să înceapă atacul pe 22 mai/4 iunie, în timp ce generalul Evert spunea că nu este pregătit să acționeze mai devreme de 1/14 iunie³⁷. Ofensiva Brusilov s-ar fi desfășurat după părerile unora până pe 31 iulie/13 august 1916³⁸, unii istorici plasează temporal această acțiune chiar până în noiembrie³⁹, în timp ce alții consideră că acțiunea României chiar a făcut parte din această ofensivă fiind, de fapt, o etapă a acesteia⁴⁰. Se spera că intrarea României va da un nou impuls și va impulsiona această ofensivă, deoarece la acel moment își pierduse din intensitate și în acest fel ar fi ridicat moralul armatei⁴¹.

Protejați de ceața dimineții, soldații ruși au declanșat primele acțiuni ale ofensivei lui Brusilov în dimineața zilei de 22 mai/4 iunie 1916. Succesul inițial a fost fulgerător: doar în prima zi au înaintat peste 15 kilometri, au luat prizonieri și armament, pe 26 mai/8 iunie au luat Luțk⁴², pe 4/17 iunie rușii au trecut linia Prutului și au ocupat Cernăuți, iar pe 6/19 iunie au ajuns la Siret⁴³. Înaintarea și victoriile rapide ale rușilor au avut și cealaltă fațetă: cea a pierderilor masive din

³² Keith Jeffery, *op. cit.*, p. 154.

³³ Norman Stone, *op. cit.*, p. 238-239.

³⁴ Spencer C. Tucker, *The First World War*, în *European Warfare. 1815-2000*, ed. Jeremy Black, Basingstoke, Palgrave, 2002, p. 101.

³⁵ *Ibidem*, p. 100

³⁶ S. Semanov, *op. cit.*, p. 210.

³⁷ Spencer C. Tucker, *Battles that Changed History*, p. 428.

³⁸ M. N. Zuyev, *Khronika istorii Rossii, IX-XX vv.*, Moscova, Izdatelskiy Dom Drofa, 1995, p. 186.

³⁹ B. L. Khavkin, *Russkiy front Pervoy Mirovoy Voyny*, în „Novaya i noveyshaya istoriya”, nr. 2 (2014), Moscova, p. 22.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 18-19.

⁴¹ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 101.

⁴² Spencer C. Tucker, *op. cit.*, p. 430.

⁴³ S. Semanov, *op. cit.*, p. 221.

partea armatei ruse și a problemei resurselor. În același timp, și comandamentul german s-a dovedit a fi eficient. Deja pe 26 mai/8 iunie acesta a decis transferul trupelor de pe frontul italian și pe 3/16 iunie au lansat o ofensivă la sud de Kovel⁴⁴. În același timp, problemele de comunicare și organizare din armata rusă au pus piedici încă o dată în realizarea planurilor inițiale. Generalul Evert a întârziat atacul său, chiar dacă era programat pe 1/14 iunie⁴⁵. Acești factori au determinat o reducere a intensității ofensivei și o stabilizare a frontului de către germani. Victoriile rapide au determinat, la rândul lor, imposibilitatea de menținere a liniei frontului, în ciuda pregătirilor anterioare.

Acțiunile rapide și victorioase ale armatei ruse au devenit, treptat, ineficiente. Încă din septembrie, ofensiva și-a pierdut din intensitate, chiar dacă armata rusă a reușit să înainteze 80-120 de kilometri eliberând Volânia, ocupând Bucovina și o parte mare a Galiției. Totuși, pierderile imense, oboseala soldaților și-au spus cuvântul. Victoriile din mai-iunie au fost înlocuite cu pierderi majore în iulie-septembrie⁴⁶. Acțiunea inițiată de generalul Brusilov a fost cel mai mare succes a armatei ruse în Primul Război Mondial și, probabil, cea mai mare problemă a trupelor austro-ungare până la sfârșitul războiului. Pierderile mari au contribuit, însă, la deziluzia rușilor în privința războiului⁴⁷. Această acțiune a armatei ruse, lăudată și apreciată de unii, criticată de alții din cauza pierderilor masive, a adus în prim-plan unele dezbateri privind scopul inițial al operațiunilor. De fapt, nimeni nu aștepta decât la un succes tactic al acestei ofensive sau chiar la un eșec, deoarece presupunea o abatere și o detașare a forțelor Centralilor de pe frontul de la Verdun. Dar Brusilov a venit cu idei originale, care au transformat ofensiva într-una dintre victoriile cele mai reușite ale războiului⁴⁸.

Prin această operațiune armata rusă a reușit să își reabiliteze imaginea, afectată într-o oarecare măsură de eșecurile dezastruoase din 1915. Însă, nu au reușit să își stabilizeze frontul, nu au consolidat un rezultat final și nu au putut aduce o victorie definitivă aliaților. Rezultatul a fost determinat nu doar de situația generală a armatei ruse, dar și de conducerea ei defectuoasă, care nu a știut să profite de victorii și nu a gestionat avantajele. Stavka își asumase prea multe responsabilități, începând ofensive pe trei fronturi diferite și a greșit inițiativa decisivă și direcția acesteia. Nu a reușit să ducă planul la bun sfârșit, iar succesul inițial al ofensivei lui Brusilov nu a putut fi fructificat, deoarece a eșuat în comunicarea și coordonarea ajutorului între fronturile deschise, dar și în direcționarea forțelor către frontul cel mai avantajos. Stavka a pus accent pe ofensiva lui Brusilov abia atunci când aceasta își pierduse din forță⁴⁹. Momentul a fost pierdut pentru ruși, iar în ajutorul austrieșilor au venit germanii. De asemenea, Alexeev nu a profitat de intrarea strategică a României în

⁴⁴ Spencer C. Tucker, *op. cit.*, 2011, p. 430.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ B. L. Khavkin, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁷ Spencer C. Tucker, *op. cit.*, p. 427

⁴⁸ Norman Stone, *op. cit.*, p. 235.

⁴⁹ S. Semanov, *op. cit.*, p. 228-229.

război și în ciuda succesului diplomatic s-au găsit în fața unui dezastru strategic: frontul rus se mărise de la 1200 la 1900 de verste⁵⁰.

În ciuda pierderilor substanțiale ale armate austro-ungare, Rusia nu a câștigat teritorii întinse⁵¹. Victoria lui Brusilov nu a fost una decisivă, ci a ridicat mai multe semne de întrebare: dacă era una de importanță locală și strategică și dacă Rusia avea logistica necesară pentru a susține frontul de sud-vest în desfășurarea ofensivei⁵². Brusilov considera că dacă Evert ar fi atacat la timp, Austro-Ungaria putea fi scoasă din război și lipsită de ajutor german ar fi fost înfrântă. Ofensiva a redus forța militară austro-ungară, a protejat armata italiană când forțele din Trentino au fost transferate pe frontul rus; a slăbit atacul german la Verdun și a dus la căderea lui Falkenhayn. În plus, Hindenburg a devenit comandantul șef al Frontului de est, iar ofițeri germani au fost amestecați cu cei austro-ungari, ceea ce a dus la dependența totală a armatei austro-ungare de suportul german⁵³. Ofensiva lui Brusilov a afectat semnificativ forța militară a Imperiului Austro-Ungar⁵⁴, deoarece nu a putut să își revină până la sfârșitul războiului⁵⁵. Comandamentul german nu a considerat victoriile rușilor drept o strategie inovativă, ci mai degrabă dădeau vina pe aliatul lor slab și pe faptul că această ofensivă a pus presiune, din nou, pe armata germană, care a fost nevoită să se regrupeze⁵⁶.

Campania din vara anului 1916 nu a adus rezultatele strategice așteptate; aliații nu și-au îndeplinit obligațiile de la Chantilly, ceea ce nu a susținut ofensiva pe frontul de est⁵⁷. Prețul acestei ofensive a fost destul de mare: rușii au pierdut 1.4 milioane de soldați, dintre care 212.000 de prizonieri, în timp ce austro-ungarii au avut 750.000 de victime (380.000 de prizonieri). Rezultatul campaniei a fost faptul că poporul rus a fost martorul unui alt eșec al propriei armatei, ceea ce se va constitui într-o cauză a revoluției din anul următor⁵⁸.

Catalizator al intrării României în război?

Ipoteza intensificării negocierilor pentru intervenția României în timpul ofensivei Brusilov a fost argumentată prin faptul că în acest fel se producea un atac comun pe toate fronturile. La 31 mai/12 iunie, Paléologue⁵⁹ a insistat în fața lui

⁵⁰ *Mirovaya vojna (Kratkiy ocherk). K 25 letiyu ob"yavleniye voyny (1914-1939)*, Belgrad, Izdaniye „Tsarskago Vestnika”, p. 12-13.

⁵¹ Prit Buttar, *Russia's Last Gasp. The Eastern Front 1916-1917*, Oxford, Osprey Publishing, 2016, p. 168.

⁵² *Ibidem*, p. 169.

⁵³ Spencer C. Tucker, *op. cit.*, p. 430.

⁵⁴ Alexander Watson, *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary in World War I. The People's War*, New York, Basic Book, 2014, p. 411.

⁵⁵ B. P. Utkin, *op. cit.*, p. 630.

⁵⁶ Prit Buttar, *op. cit.*, p. 168.

⁵⁷ I. I. Rostunov, *op. cit.*, p. 327.

⁵⁸ Spencer C. Tucker, *op. cit.*, p. 430.

⁵⁹ Maurice Paléologue (1859-1944) diplomat francez de origine român, „diplomat foarte distins, înzestrat cu mari calități intelectuale, inteligent, foarte cult, elegant, de maniere foarte agreabile,

Sazonov să accepte toate revendicările românești pentru a determina intrarea României în război, iar René Viviani⁶⁰ a ajuns la Petrograd și a cerut rușilor să fie mai concilianți în negocierile cu România⁶¹. Presiunile de la Paris dovedeau că Franța era interesată de intervenția României. De asemenea, la mijlocul lunii iulie, premierul francez, Aristide Briand, l-a chemat pe trimisul României la Paris, Alexandru Em. Lahovari, și l-a sfătuit să înceteze ezitățile, convingându-l că era momentul oportun ca România să își „îndeplinească idealul național”⁶².

Părerea diplomației franceze era susținută de militari. Generalul Joffre considera de mare importanță intervenția României și, în acest scop, insista pe necesitatea ca Rusia să o ajute pentru a interveni de partea Antantei. În bogata corespondență între Joffre și Stavka rusă, acesta insista ca Rusia să mobilizeze o armată de 200.000-250.000 de soldați în ajutorul României în Dobrogea împotriva Bulgariei. Joffre considera că soldații ruși trebuiau să asigure granița de sud a României de un atac bulgar ca să ajute acțiunilor comune ale ofensivei aliaților în Salonic. Ajutorul Rusiei garanta trecerea României de partea Antantei și garanția posesiunii Bucovinei și Transilvaniei în schimbul intervenției. Propunerile lui Joffre au fost întâmpinate negativ de comandamentul rus. Șeful Statul Major i-a indicat ministrului de Externe să refuze categoric propunerile franceze, considerând că în acest fel se punea în pericol armata rusă și se aduceau în prim plan obiective secundare⁶³.

În timpul celor doi ani de neutralitate a României, Stavka a fost reticentă în privința intrării României în război. Pe de o parte, comandamentul rus nu avea cea mai bună părere privind pregătirea armatei române. Astfel, acesta considera că românii vor avea nevoie de ajutorul rușilor și drept consecință frontul rus s-ar extinde semnificativ⁶⁴. Pe de altă parte, neutralitatea României era o poziție strategică favorabilă rușilor, deoarece asigura de fapt flancul Austro-Ungaria-Bulgaria⁶⁵. Totuși, în ciuda neîncrederii în puterea armatei române⁶⁶, mersul frontului rus a determinat schimbarea atitudinii. Generalul Alexeev a devenit mai maleabil, dar a păstrat tonul ultimativ, considerând că acela era momentul intrării

jovial, amic al doamnelor...”], partizanul alianței franco-ruse. Între 1904-1906 a fost director al afacerilor străine a lui Delcassé, din 1907 a fost numit plenipotențiar la Sofia. În martie 1912, a fost numit ambasador la Petersburg; Paléologue arăta simpatie pentru România și pentru Diamandi (General G. A. Dabița, *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria. 1910-1913*, București, Editura Ziarului „Universul”, 1936, p. 41-43).

⁶⁰ René Viviani (1863-1925), om politic francez, premier și ministru de externe în mai multe rânduri în 1914 și 1915, incluzând ambele cabinete în iunie-iulie 1914.

⁶¹ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 173.

⁶² Grigoriy Davidovich Shkundin, *Rumynskiy faktor v nastupleniyakh rossiyskoy armii v 1916-1917 gg. (Vliyaniye, Proyavleniye, Posledstviya)*, în *RIM*, nr. 1(105) (2016), p. 46.

⁶³ L. V. Vetoshnikov, *op. cit.*, p. 16-17.

⁶⁴ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 174.

⁶⁵ Glenn E. Torrey, *România și Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, București, Meteor Publishing, 2014, p. 98.

⁶⁶ S. S. Oldenburg, *Tsarstvovaniye Imperatora Nikolaya II*, Sankt Peterburg, Izdatelstvo Petropol, 1991, p. 586.

României în acțiune și singurul moment când intervenția acesteia reprezenta un interes și pentru Rusia⁶⁷.

Succesul imediat al aliaților, dar și reușita tacticii lui Brusilov – ofensiva de la Verdun se domolise, francezii și englezii începuseră o ofensivă pe Somme, pe frontul rus era în plină desfășurare ofensiva Brusilov⁶⁸ – a generat în istoriografia românească, rusă și occidentală părerea că această acțiune a catalizat negocierile româno-ruse și a determinat pasul final al Bucureștiului pentru intrarea în război de partea Antantei.

Ofensiva Brusilov a cunoscut un real succes pe front. În perioada sa de desfășurare a recuperat teritorii întinse din Galiția și toată Bucovina. Generalul Brusilov nota în memoriile sale că aceste victorii au determinat abandonarea neutralității României⁶⁹. Părerea lui Brusilov a fost împărtășită de istoricul R. W. Seton-Watson, care considera că victoriile succesive ale armatei ruse l-ar fi convins pe Brătianu că momentul oportun sosisese⁷⁰. De asemenea, victoriile rușilor ar fi avut un impact mare la București: regele Ferdinand și premierul român ar fi fost impresionați de acțiunile victorioase și considerau că „ar trebui să profite”⁷¹. Averescu urmărea și el ofensiva rusă și considera că Brusilov „își cunoaște meseria”⁷². Astfel, s-a conturat părerea comună că victoriile armatei ruse au mărit presiunile asupra Bucureștiului⁷³.

Istoriografia rusă a catalogat ofensiva Brusilov drept catalizatorul de impact la București și argumentul victoriei finale a Antantei⁷⁴ în decizia de intervenție a României⁷⁵, acțiunea Bucureștiului fiind definită drept *voler au*

⁶⁷ Alfred J. Rieber, *Russian Diplomacy and Rumania* în Alexander Dallin, *Russian Diplomacy and the Eastern Europe 1914-1917*, New York, King's Crown Press, 1963, p. 269.

⁶⁸ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 173.

⁶⁹ *Mémoires du Général Broussilov...*, p. 219.

⁷⁰ R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains. De l'époque Roumaine à l'achèvement de l'Unité*, Paris, Les presses universitaire de France, 1937, p. 547.

⁷¹ *L'entrée de la Roumanie dans la Grande Guerre. Documents diplomatiques français (1er janvier – 9 septembre 1916)*, ed. de Gabriel Leanca, Paris, L'Harmattan, 2016, p. 97-98. Paléologue din 12/25 iunie 1916. Pierre Renouvin considera că recuperările teritoriale ale armatei ruse în Bucovina și Galiția au impresionat cercurile politice de la București (Pierre Renouvin, *La crise européenne et la Grande Guerre (1904-1918)*, Paris, Librairie Félix Alcon, 1934, p. 340). Aceste păreri se reflectă în presa vremii, de exemplu, în *Epoca*, organul de presă a lui Nicolae Filipescu (Grigoriy Davidovich Shkundin, *op. cit.*, 2016, p. 52).

⁷² Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 127-129.

⁷³ Stelian Neagoe, *Enciclopedia istoriei politice a României (1859-2002)*, București, Editura Institutului de Științe și Relații Internaționale, 2003, p. 146.

⁷⁴ Vyacheslav Shatsillo, *Pervaya Mirovaya Voyna 1914-1918. Fakty. Dokumenty*, Moscova, Izdatelstvo Olma-Press, 2003, p. 239. Istoricul rus, Yurii Pisarev, considera, la rândul său, că succesul ofensivei Brusilov a convins cercurile politice românești de victoria Antantei (Yurii Pisarev, *Balkany v kontse XIX nachale XX veka, Ocherki stanovleniya natsionalnykh gosudartstv i politicheskoy struktury v Yugo-Vostochnoy Yevrope*, Moscova, Izdatelstvo Nauka, 1991, p. 269).

⁷⁵ *Rumyniya v 1914-1917 în Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya*, B. A. Vvedenskiy (redactor), vol. 37, ediția a II-a, Moscova, Gosudartsvennoye Nauchnoye Izdatelstvo „Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya”, 1955, p. 343. Erich von Falkenhayn considera că înfrângerile armatelor austro-ungare din vara anului 1916 au convins România să intervină alături de Antanta (Erich von

*secours du vainqueur*⁷⁶. Istoricul Serghei S. Oldenburg a susținut părerea lui Vyacheslav Shatsillo, dar a adăugat că România a luat decizia finală după garantarea cedărilor teritoriale din Transilvania din partea aliaților Antantei; istoricul rus adăugând că nu s-a pus problema cedărilor teritoriului rus, adică Basarabia⁷⁷. Părerea istoricilor ruși S. S. Oldenburg, V. Shatsillo, S. Semanov⁷⁸, B. P. Utkin⁷⁹, I. I. Rostunov⁸⁰, A. Bubnov⁸¹ și V. B. Mironov⁸² privind ofensiva Brusilov a fost împărțită și de unii istorici occidentali precum A. J. P. Taylor⁸³, Glenn E. Torrey⁸⁴, A. J. Grant, Harold Temperley⁸⁵, Spencer C. Tucker⁸⁶. Aceștia din urmă considerau că succesul generalului rus și rezistența de la Verdun au convins Bucureștii spre pasul decisiv sau că ofensiva lui Brusilov ar fi adus România în război de partea aliaților. De asemenea, Ian V. Hogg considera că singurul avantaj al ofensivei Brusilov a fost atragerea României în război⁸⁷.

A. J. P. Taylor a catalogat rezultatele acestei ofensive drept un mare succes diplomatic al Antantei⁸⁸. Hugh Seton-Watson considera că victoriile lui Brusilov au convins guvernul de la București să se alăture aliaților, mai ales prin prisma faptului că teritoriile vaste promise de aliați depășeau teritoriile locuite de români și depășeau cu mult ceea ce ar fi putut oferi Puterile Centrale⁸⁹. În timp ce Keith Jeffery considera că succesele inițiale ale ofensivei au adus România de partea aliaților, ceea ce a pus presiune pe acțiunile armatei ruse și un efort suplimentar pentru aliați⁹⁰.

Istoricul Glenn E. Torrey a venit cu o altă ipoteză. El a considerat că victoriile armatei țariste l-au convins pe Brătianu de colapsul armatelor Puterilor Centrale și i-au oferit două argumente: slăbiciunea Austro-Ungariei o ducea către

Falkenhayn, *Verkhovnoye komandovaniye 1914-1916 v yego vazhneyshikh resheniyakh*, traducere din germană de A. E. Snesareva, Moscova, Vysshiiy Voyennyy Redaktsionnyy Sovet, 1923, p. 192).

⁷⁶ Sir George Buchanan, *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memories*, vol. I, Boston, Little, Brown and Company, 1923, p. 2-3.

⁷⁷ S. S. Oldenburg, *op. cit.*, p. 586.

⁷⁸ S. Semanov, *op. cit.*, p. 228.

⁷⁹ B. P. Utkin, *op. cit.*, p. 630.

⁸⁰ I. I. Rostunov, *op. cit.*, p. 326.

⁸¹ A. Bubnov, *V tsarskoy Stavke. Vospominaniya admirala Bubnova*, New York, Izdatelstvo imeni Chekhova, 1955, p. 211.

⁸² V. B. Mironov, *Pervaya Mirovaya Voyna. Bor'ba mirov*, Moscova, Izdatel'stvo OLMA Media Grupp, 2014, p. 149.

⁸³ A. J. P. Taylor, *The First World War: An Illustrated History*, ediția I-a, Londra, Hamish Hamilton, 1963, p. 115.

⁸⁴ Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 98.

⁸⁵ A. J. Grant, Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, ediția a VI-a, revizuită și editată de Lillian M. Penson, Londra, Longmans, Green and CO, 1952, p. 411-412.

⁸⁶ Spencer C. Tucker, *op. cit.*, p. 429.

⁸⁷ *Brusilov, ofensiva* în Ian V. Hogg, *Dicționarul Primului Război Mondial*, București, Editura Niculescu, 2007, p. 39.

⁸⁸ A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe. 1848-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1954, p. 550-551.

⁸⁹ Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire. 1801-1917*, Oxford, Clarendon Press, 1967, p. 718.

⁹⁰ Keith Jeffery, *op. cit.*, p. 154.

pacea separată, opțiune ce nu convenea României, deoarece ar fi făcut imposibilă anexarea Transilvaniei, și ofensiva Brusilov a dovedit eficacitatea armatei ruse⁹¹. În acest fel, la sfârșitul războiului, România putea fi de partea învingătorilor. În ciuda victoriilor, Bucureștiul a rămas ezitant⁹², dar a fost obligat să ia o decizie finală, deoarece politica de așteptare nu mai era o opțiune⁹³.

Grigoriy Shkundin semnala că în istoriografie s-a acordat o importanță deosebită impactului ofensivei Brusilov asupra deciziei României, însă nu s-a luat în calcul faptul că odată cu înaintarea trupelor ruse s-a îngustat fundamentul negocierilor Centralilor cu România. La acel moment, Bucovina era deja în mâinile rușilor, care nu puteau promite compensații teritoriale în acest spațiu, în timp ce Brătianu dorea toată Bucovina sau cedări teritoriale în Transilvania și Banat⁹⁴. Un alt argument este adus de Norman Stone, care susține că în august 1916 puterile occidentale erau pregătite să garanteze mult mai multe teritorii decât anterior, mai ales francezii, care vedeau România Mare ca un bastion împotriva Rusiei⁹⁵.

Ofensiva a avut un succes remarcabil, fiind una dintre cele mai semnificative acțiuni militare ale armatei țariste din timpul Marelui Război. Ofensiva s-a oprit brusc din cauza extenuării și lipsei proviziilor⁹⁶ și a adus pierderi considerabile

⁹¹ Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 119. Ipoteza fricii unei păci separate ruso-austro-ungare, ce ar fi lăsat România fără Transilvania, a fost emisă și de David Stevenson. Acesta a argumentat și prin faptul că, în ciuda pierderii intensității ofensivei, Ionel Brătianu a semnat convențiile politică și militară și a dat unda verde intrării României în război, deoarece nu ar mai fi putut amâna acest moment (David Stevenson, *The First World War and International Politics*, Oxford, Clarendon Press, 1991, p. 63). Aceeași părere a fost susținută de Misha Glenny, colapsul Puterilor Centrale în Transilvania ar fi fost catalizatorul real (Misha Glenny, *The Balkans. 1804-1999. Nationalism, War and the Great Powers*, Londra, Granta Books, 1999, p. 341).

⁹² *Mémoires de sir George Buchanan, ancien ambassadeur d'Angleterre en Russie (1910-1917)*, Paris, Payot, 1925, p. 95.

⁹³ Gabriel Leanca, *De l'engagement balkanique au défi centre-européen. Une révolution dans la politique extérieure de la Roumanie (10 août 1913 – 4 juillet 1916)* în *Cultură juridică, stat și relații internaționale în epoca modernă. Omagiu Profesorului Corneliu-Gabriel Bădărașu*, coord. Marius Nicolae Bălan, Gabriel Leanca, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 231.

⁹⁴ Grigoriy Davidovich Shkundin, *op. cit.*, 2016, p. 55.

⁹⁵ Norman Stone, *op. cit.*, p. 264.

⁹⁶ Problema aprovizionărilor armatei lui Brusilov a constat în faptul că avansarea sa pe front nu ținea pasul cu resursele de care avea nevoie armata rusă, deoarece căile ferate erau într-o stare mult mai proastă decât cele germane. Observatorul militar britanic, generalul Knox sugestiv a caracterizat situația: „Așa cum de multe ori se întâmplă în Rusia, Comandantul Suprem ordona... căile ferate decideau”. Comunicarea feroviară a fost una dintre problemele principale în mișcarea armatei ruse. De asemenea, căile ferate nu au făcut față cererii prea mari de transporturi (General Nikolay Nikolayevich Golovin, *Voyennyya usiliya Rossii v mirovoy voine*, tom II, Paris, Tovarishchestvo obydinennykh izdateley, 1939, p. 106-107). În acest fel, Brusilov nu a avut resursele necesare pentru a exploata la maxim succesul său inițial, dar nici nu a fost susținut de alte fronturi, Puterile Centrale evitând o înfrângere decisivă (Bernadotte E. Schmitt, Harold C. Vedeler, *The World in the Crucible 1914-1919 (The Rise of Modern Europe)*, New York, Harper&Row Publishers, 1984, p. 150-151). A. J. P. Taylor, la rândul său, considera că problema căilor ferate ruse, ce a provocat proasta aprovizionare a armatei lui Brusilov, dar și faptul că acțiunea generalului rus a fost îndreptată într-o singură direcție au dus la eșecul ei. De asemenea, istoricul britanic a dat vina și pe generalii ruși, care

pentru armata rusă, de aproximativ un milion de soldați. La rândul său, Austro-Ungaria pierduse în aceste acțiuni militare 1.500.000 de soldați⁹⁷. Alături de aprecierile față de această acțiune, au existat și o serie de critici, deoarece tergiversările lui Ionel Brătianu au întârziat intrarea României în război, care a pierdut apogeul ofensivei și a ratat momentul favorabil intervenției⁹⁸. Încetinirea operațiunilor ruse au intensificat presiunile asupra Bucureștiului și au provocat Petrogradul la un dialog ce presupunea mai multe concesii din partea rușilor⁹⁹.

Ofensiva Brusilov a avut un start admirabil, ce a readus în actualitate renumitul „tăvălug” rus, care a fost cel mai mare și cel mai periculos mit al războiului. Ceea ce ar fi trebuit să fie o ultimă realizare a armatei ruse a fost, de fapt, „inelul morții” pentru Rusia¹⁰⁰. Acțiunile ofensivei ruse au contribuit la binele comun: l-au obligat pe Falkenhayn să mute șapte divizii din vest, forțându-l să abandoneze planul de a riposta britanicilor la ofensiva de pe Somme și la alte alimentări militare la Verdun. De asemenea, au convins România să ia decizia de a intra în război alături de Antanta, ceea ce a dus la eșecul ei militar, și a cauzat căderea lui Falkenhayn care „a stricat nava pentru un port de gudron”¹⁰¹.

Chiar dacă nu a obținut rezultate decisive, ofensiva Brusilov a influențat contextul general: a ameliorat situația armatei italiene, a favorizat declanșarea ofensivei franco-engleze pe Somme și a determinat intrarea României în război¹⁰². Deși istoricii poziționează diferit rezultatele ofensivei Brusilov, se observă un element comun: determinarea intrării României în război. Istoricii din diferite perioade au ajuns la concluzia că victoriile lui Brusilov au pus punct „chinuitoarelor” negocieri cu România¹⁰³. Unii au catalogat acest rezultat drept o „ironie a ofensivei Brusilov”¹⁰⁴, deoarece în ciuda succesului diplomatic prin intrarea României în Război armata rusă a fost extenuată de acțiunea energetică și amplă declanșată de generalul Brusilov.

Brusilov a avut „victoria lui Pirus” care a dus armata rusă la epuizare și disperare. Mulți soldați erau siguri că dacă vor continua războiul vor muri și nu doreau să mai lupte pentru un țar slab și incompetent, înconjurat cu generali la fel

nu l-au ajutat pe Brusilov, deoarece ar fi fost invidioși pe succesul acestuia (A. J. P. Taylor, *op. cit.*, Londra, 1963, p. 94-96).

⁹⁷ Eugene N. Anderson, *Modern Europe in World Perspective. 1914 to the Present*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1961, p. 56.

⁹⁸ Pierre Renouvin, *La crise européenne et la Grande Guerre (1904-1918)*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1934, p. 342.

⁹⁹ Constantin I. Stan, *Aliați și adversari. Relațiile româno-ruse 1916-1920*, București, Editura Pandeia, p. 5.

¹⁰⁰ B. H. Liddell Hart, *History of The First World War*, Londra, Pan Books, 1970, p. 227.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 229.

¹⁰² Paul Milioukov, Ch. Seignobos, L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, tom III *Réformes, Réactions, Révolutions*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1933, p. 1234.

¹⁰³ Michael T. Florinsky, *Russia. A History and an Interpretation in Two Volumes*, vol. II, New York, The Macmillan Company, 1953, p. 1333.

¹⁰⁴ John H. Morrow Jr., *The Great War. An Imperial History*, Londra, Routledge, 2005, p. 139.

de slabi, care pur și simplu îi trimiteau la moarte¹⁰⁵. În ciuda unor critici, Brusilov a adus, de fapt, Rusiei cea mai mare și una dintre cele mai remarcabile victorii ale războiului. Aceasta a cucerit o suprafață imensă din teritoriul inamic. Istoricul Holger Herwig considera că ofensiva „a fost o lovitură după care armata habsburgă nu și-a mai revenit”¹⁰⁶. Rezultatul ar fi putut fi favorabil pe termen lung dacă ar fi fost gândită mai bine din punct de vedere tactic și dacă Stavka și-ar fi gestionat mai bine planurile. Aceasta își asumase prea multe responsabilități începând ofensive pe trei fronturi diferite și a greșit inițiativa decisivă și direcția acesteia. Problema majoră a fost faptul că a pus accent pe ofensiva lui Brusilov abia atunci când momentul era deja pierdut¹⁰⁷.

Prin rolul ofensivei Brusilov în cadrul deciziei Bucureștiului de a înainta Vienei declarația de război, unii aduc omagiu eforturilor militare ruse mai degrabă decât activității diplomaților¹⁰⁸. Intrarea în război nu ar fi fost determinată de diplomație, ci de succesul armatelor: rezistența franceză la Verdun în fața lui Falkenhayn în primăvara anului 1916, ofensiva britanică pe Somme și ofensiva rusă în Bucovina¹⁰⁹. Cunoscând succesul de la începutul ofensivei Brusilov, Brătianu s-a temut că dacă nu va intra în război, România va fi dezavantajată la conferința păcii. Și totuși, nu se putea decide fără să nu își asigure beneficii maxime¹¹⁰.

În ciuda criticilor, ofensiva Brusilov și operațiunea de pe Somme au fost puncte de cotitură în mersul războiului; de la acel moment inițiativa strategică a aparținut Antantei¹¹¹. Însă problema de fond a acestei ofensive a fost faptul că nu a fost suficient de puternică ca să garanteze securitatea flancurilor, ținând cont de faptul că România avea la granița de nord și vest o Austro-Ungarie ostilă. Aceeași era situația și la frontiera de sud, mai ales în contextul unei puternice ofensive germane și al unei re poziționări austriece, armata română fiind blocată și înconjurată de trupe inamice fără posibilitatea de a primi ajutor militar din partea aliaților¹¹².

Pierderile de ambele părți, menționate anterior, și rezultatele ofensivei, care au fost favorabile, mai ales din punct de vedere strategic, au adus o serie de întrebări. În istoriografie s-a menținut părerea că pierderile armatei ruse au fost de 500.000 de oameni, dar, în același timp, istoricul S. G. Nelipovici a încercat o demitizare a ofensivei lui Brusilov, susținând că pierderile armatei ruse, după unele rapoarte ale

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 138. Această părere a fost împărtășită și de istoricul rus B. P. Utkin. Acesta mai susține că Austro-Ungaria a fost nevoită să oprească ofensiva de pe frontul italian (B. P. Utkin, *op. cit.*, p. 630).

¹⁰⁷ S. Semanov, *op. cit.*, p.228-229.

¹⁰⁸ A. Bubnov, *V tsarskoy Stavke. Vospominaniya admirala Bubnova*, New York, Izdatelstvo imeni Chekhova, 1955, p. 211.

¹⁰⁹ M. S. Anderson, *The Eastern Question. 1774-1923. A Study in International Relations*, Londra, Macmillan Education, 1966, p. 332.

¹¹⁰ Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Twentieth Century*, vol. 2, Cambridge, University Press, 1983, p. 119.

¹¹¹ Norman Stoun, *Pervaya Mirovaya Voyna, Kratkaya istoriya*, tradus din limba engleză de I. V. Lobanov, Moscova, Izdatelstvo AST, 2010, p. 129.

¹¹² John Keegan, *The First World War*, New York, Alfred A. Knopf, 1999, p. 306-307.

Stavkăi de pe Frontul de sud-vest în perioada 22 mai/4 iunie-14/27 octombrie 1916, au fost de aproximativ 1,65 milioane de oameni. Astfel, Nelipovici a ajuns la concluzia că, urmând metoda lui Brusilov, rușii s-au înecat în propriul sânge și nu au îndeplinit nici un obiectiv propus la începutul ofensivei: inamicul nu a fost distrus, pierderile acestuia au fost mai mici decât ale rușilor, orașul Kovel, care a atras atenția lui Brusilov, nu a fost ocupat. În ciuda acestor argumente, generalul rus a fost optimist cu privire la rezultatele ofensivei. Brusilov a văzut campania drept una de succes, deoarece a reușit salvarea Italiei, a reușit evitarea ieșirii ei din război și a izbutit ușurarea frontului pentru francezi și englezi¹¹³.

Salvarea Italiei și evitarea ieșirii acesteia din război au constituit argumentele forte ale lui Brusilov. De asemenea, faptul că a blocat Austro-Ungaria pentru alte acțiuni decisive în 1916 a mai adus un plus argumentelor generalului rus. Această acțiune a armatei ruse a provocat pierderi majore inamicilor și a îmbunătățit imaginea armatei ruse în vastele teritorii recucerite¹¹⁴, a ușurat poziția aliaților Rusiei pe propriile fronturi și a obținut intervenția României. În primăvară, nu se puneau mari speranțe pe această ofensivă, însă rezultatele finale au fost mai bune decât cele scontate¹¹⁵. Generalul Brusilov argumenta că „s-a făcut tot ce s-a putut”¹¹⁶, chiar dacă unii au caracterizat acțiunea drept un eșec¹¹⁷, deoarece nu ar fi reușit să schimbe balanța forțelor. Argumentul că a ar fi determinat intervenția românească a fost combătut de multe voci prin faptul că armata română a reușit să se mențină doar timp de o lună¹¹⁸ și a oferit accesul germanilor la resursele sale de petrol și cereale¹¹⁹. De asemenea, un alt argument al criticilor a fost faptul că pierderile rușilor au fost chiar mai mari decât ale Centralilor, secând astfel ultimele lor resurse¹²⁰.

Brusilov a afirmat că intrarea României în război a slăbit pozițiile armatei ruse din cauza extinderii liniei frontului¹²¹. Armata română avea propriile probleme chiar dacă la prima vedere cei 620.000 de soldați păreau a susține masiv efortul de război. Langlois, un „observator neprietenos”, caracteriza armata română: „Soldat excellent, officier dépourvu de toute moralité militaire, Etat-major et commandement presque nul”¹²². Intervenția românească nu a adus probleme austrieșilor, ci rușilor, iar ocupația României a oferit resursele necesare armatelor austro-germane¹²³. România a fost încurajată să intre în război, dar foarte repede a cedat, oferind, în

¹¹³ A. V. Șisov, *Nachalo voyny i „chudo na Marne” în Mirovyey voyny XX veka*, cartea I, *Pervaya Mirovaya Voyna. Istoricheskiy ocherk*, coord. V.L. Malcov, Moscova, Izdatelstvo Nauka, 2002, p. 186.

¹¹⁴ Victor Giraud, *Histoire de la Grande Guerre*, Paris, Flammarion, 1932, p. 70.

¹¹⁵ Vyacheslav Shatsillo, *op. cit.*, p. 214.

¹¹⁶ *Mémoires du Général Broussilov...*, p. 230-231.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 219.

¹¹⁸ Gordon A. Craig, *Europe since 1815*, ediția a II-a, Holt, New York, Rinehart and Winston, 1966, p. 520.

¹¹⁹ William C. Fuller Jr., *op. cit.*, p. 49.

¹²⁰ Grant, A. J., Temperley, *op. cit.*, p. 411-412.

¹²¹ Hadrian G. Gorun, *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 122.

¹²² Norman Stone, *op. cit.*, p. 265.

¹²³ *Ibidem*.

acest fel, accesul germanilor la resursele sale de petrol și cereale. În același timp, armata rusă a pierdut mai mult de 490.000 de oameni¹²⁴.

Succesul armatei ruse sub conducerea lui Brusilov, considerat de unii superficial, a determinat România să intre în acțiune, o acțiune în abis. Aceasta ar fi avut câștig dacă s-ar fi produs când Serbia era încă activă și Rusia reprezenta o putere militară reală¹²⁵. Analizând impactul acestei acțiuni și reacțiile de la București, ofensiva propriu-zisă nu pare să fi avut rolul central în decizia guvernului român. Așadar, tindem să susținem ipoteza istoricilor Glenn E. Torrey, David Stevenson sau Misha Glenny care au considerat că teama de colapsul Austro-Ungariei, eventualitatea unei păci separate și pierderea Transilvaniei au determinat răspunsul pozitiv de la București. De fapt, efectele pe care le-a atras acțiunea lui Brusilov au determinat intrarea României în război.

The Brusilov Offensive: catalyst for negotiations and Romania's entry into the war? Some historiographical hypotheses

Abstract

General Alexei Brusilov's offensive was one of the outstanding operations of the Russian Army in the First World War. Through the novelty elements and the proposed strategic operations, this operation provided study material for the following generations and stood out with its innovative techniques. Its impact and results have brought positive opinions but also criticism. From a fast and favorable start, it would lose its intensity and lead to massive losses on the part of the Russians that would mark the Russian Army and bring a new wave of criticism towards Tsar Nicholas II, who took over its leadership in the summer of 1915. Among the discussions regarding the impact and effects of the Brusilov offensive were also discussions related to its progress and Romania's entry into the war. Romanian, Western, and Russian historians have come up with different hypotheses, and opinions are divided. Some historians believe that the Brusilov offensive was a direct catalyst for the negotiations and Bucharest's final decision to enter the war. While other historians believe that it played an insignificant role.

In fact, Bucharest's decision to submit the declaration of war in Vienna was caused by multiple factors. But the two years of neutrality and negotiations with the Entente Powers and the situation in August 1916 were much more complex than the Brusilov offensive, which had already lost its intensity. In fact, in the general context, the allies had yielded and were prone to yield to the Romanian cause. The situation at the front, the fear of the collapse of the Austro-Hungarian army, and a separate peace with Vienna as a result of the Brusilov offensive, which would have led to the loss of a reason for Romania's intervention, determined Romania's entry into the war.

Keywords: *First World War; Brusilov offensive; General Alexei Brusilov; Romania's entry into the war.*

¹²⁴ William C. Fuller Jr., *op. cit.*, p. 49.

¹²⁵ B. H. Liddell Hart, *The Real War. 1914-1918*, Boston, Little Brown and Company, 1930, p. 263.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= <i>Epigraphica Anatolica</i> , Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= <i>Heraldica Moldaviae</i> , Chișinău
<i>HU</i>	= <i>Historia Urbana</i> , Sibiu
<i>HUI</i>	= <i>Historia Universitatis Iassiensis</i> , Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>ILLPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznań
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= <i>Junimea literară</i>
<i>JRS</i>	= <i>The Journal of Roman studies</i> , London
<i>LR</i>	= <i>Limba română</i>
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)

MA	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde